DAIVA ALIŪKAITĖ
Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: geolingvistika, perceptyvioji dialektologija, sociolingvistika, kognityvioji lingvistika.

DANGUOLĖ MIKULĖNIENĖ
Lietuvių kalbos institutas, Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: geolingvistika, baltų kalbų dialektologija, sinchroninė ir diachroninė akcentologija, morfonologija, kalbos istorija, lietuvių kalbotyros istorija.

PERCEPTYVIOSIOS DIALEKTOLOGIJOS INSTRUMENTAI IR TYRIMŲ KRYPTYS: VARIANTŲ AREALAI MENTALINIUOSE ŽEMĖLAPIUOSE (BIRŽŲ ATVEJIS)

Perceptual Dialectology Instruments and Directions for Research: Areas of Variants in Mental Maps (Case of Biržai)

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariama perceptyviosios dialektologijos nuostatų taikymo galimybė lietuvių regioninio variantiškumo tyrimuose, be to, pateikiama trumpa perceptyviosios dialektologijos principų formavimosi istorija. Tiriamosios straipsnio dalies pamatas – mokslinio projekto *Bendrinės lietuvių kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* medžiaga. Remiantis vieno iš projekto punktų – Biržų geolekto – zonoje atlikto tyrimo duomenimis, straipsnyje demonstruojama, kaip perceptyviosios dialektologijos principais pagrįsti tyrimai gali būti integruoti tiriant tradicines lietuvių tarmes ir naujuosius jų darinius.

Straipsnyje didžiausias dėmesys telkiamas į vadinamojo pieštinio žemėlapio (an. *draw a map*) užduoties Biržų geolekto zonoje duomenis.

Suvokimo izoglosių pobūdis ir tankis jaunųjų biržiečių pieštiniuose žemėlapiuose atskleidžia, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai turi skirtingus tarmiškumo – kaip skiriamųjų bruožų – vaizdinius. Jaunųjų biržiečių pieštiniai žemėlapiai rodo nekonfliktinį santykį su aplinkos kodu, o tai savo ruožtu brėžia optimistines Biržų geolekto perspektyvas.

ESMINIAI ŽODŽIAI: perceptyvioji dialektologija, mentalinis žemėlapis, kalbinė gimtinė, lietuvių tarmės, Biržų geolektas.

ANNOTATION

The paper discusses the possibilities of application of the principles of perceptual dialectology in the Lithuanian regional variability research. In addition, a brief history of the principles of perceptual dialectology formation is introduced. The foundation of the research part of the paper is the material from the scientific project *Standard Lithuanian Language Place in the Mental Map*. On the basis of research data of one of the area points – the geolect of Biržai – this paper shows how the research based on the principles of perceptual dialectology can be integrated into the study of traditional Lithuanian dialects and new new varieties. The article focuses on the data of the task "draw a map" in the area of the geolect of Biržai.

The character and density of perceptive isogloss in the drawn maps of the young residents of Biržai reveals that the ordinary members of the language community have different images of dialecticism as distinctive features. The drawn maps of the young residents of Biržai show a non-conflicting relationship with the code of environment, which, in turn, draws optimistic prospects for the geolect of Biržai.

KEYWORDS: perceptual dialectology, mental map, linguistic homeland, Lithuanian dialects, geolect of Biržai.

Šiame straipsnyje aptariama perceptyviosios dialektologijos nuostatų taikymo galimybės lietuvių regioninio variantiškumo tyrimuose. Remiamasi teoriniu metodologiniu perceptyviosios dialektologijos ir analitiniu regioninio variantiškumo diskursais (pirmiausia geolingvistinės minties sklaida).

Pasaulyje tokie tyrimai nėra nauji. Šiuolaikinės perceptyviosios dialektologijos principai jau pritaikyti JAV, Jungtinėje Karalystėje, Japonijoje, kai kuriose Europos šalyse. Pastarąjį dešimtmetį taip pat gausėja šios paradigmos darbų Lietuvoje (plg. Aliūkaitė 2009; Aliūkaitė, Merkytė-Švarcienė 2012).

Ankstesniuose sociolingvistinio pobūdžio lietuvių tarmėtyrininkų darbuose taip pat pasitaikydavo konceptualių jungčių su perceptyviosios dialektologijos nuostatomis (žr. Grumadienė 1980: 91–93; Kačiuškienė 2003: 88–91; Kačiuškienė 2004: 103–108; Kačiuškienė 2005: 49–54; Kačiuškienė, Barvydytė 2006: 8–14; Tumėnas 2003: 238–242; Tumėnas, Račkauskas 2004: 222–224 ir kt.), tačiau vienas iš svarbiausių perceptyviojo tyrimo komponentų – mentalinio žemėlapio užduotis – iki šiol sistemiškai netaikytas.

Taigi šio straipsnio tikslas – pademonstruoti, kaip perceptyviosios dialektologijos nuostatos gali būti taikomos tiriant tradicines lietuvių tarmes ir naujuosius jų darinius.

Visos straipsnyje pateikiamos empirinės įžvalgų iliustracijos – mokslinio projekto *Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* medžiaga[1]. Per 2014–2016 m. laikotarpį, naudojant pagal perceptyviosios dialektologijos principus parengtą empirinį tyrimo instrumentą verbalizuojamoms ir vizualizuojamoms mentaliniuose žemėlapiuose sąmoningosioms nuostatoms tirti, geolingvistinės kompetencijos tyrimas vykdytas keliuose etnografiniuose Lietuvos regionuose (punktų imtį žr. 1 pav.).

1 PAV. Projekto *Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* tyrimo punktai

Rengiant projekto *Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* tyrimo instrumentą, vadovautasi bendraisiais dialektologinių, sociolingvistinių anketų formavimo principais, t. y. siekta išsiaiškinti ir užfiksuoti

[1] Projektas *Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* rengiamas pagal Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 m. programą. Jį finansuoja Valstybinė lietuvių kalbos komisija (projekto vadovė doc. dr. Daiva Aliūkaitė).

sociodemografinius tiriamųjų duomenis, kurie tolesniuose tyrimo etapuose tampa pirmine duomenų klasifikavimo ir sisteminimo atskaita, taigi tiriamieji turėjo nurodyti amžių, lytį, kilmės ir gyvenamąją vietą.

Tyrime dalyvavo daugiau kaip 2000 jaunuolių. Šiame straipsnyje nesiorientuojama į visą projekto duomenų masyvą, perceptyviosios dialektologijos diskursą siekiama kurti tik iliustraciniu principu, todėl aptariamà tik vieno regioninio miesto mokyklinio jaunimo geolingvistinė kompetencija. Visi projekto duomenys išsamiai bus aptariami kituose moksliniuose projekto sklaidos darbuose.

Geolingvistinė kompetencija – tai žinios ir gebėjimai atpažinti kalbos variantiškumą ir jį susieti su tam tikrais arealais – geografiniais (t. y. teritoriškumo kintamaisiais), socialiniais (t. y. socialiniais kintamaisiais), kultūriniais (t. y. kultūriniais kintamaisiais / kultūrinėmis dimensijomis).

Šio straipsnio tyrimo objektas – rytų aukštaičių panevėžiškių patarmei priskiriamos Biržų apylinkių šnektos vertinimas jaunųjų Biržų gyventojų požiūriu ir jų geolingvistinė kompetencija.

Pabrėžtina, kad geolingvistinės kompetencijos tyrimo Lietuvos regionų bendruomenėse modelis nėra tik mechaninė šiuolaikinės perceptyviosios dialektologijos prieigų kartotė: nuosekliai stengiamasi laikytis perceptyviosios dialektologijos principo, šią paradigmą išskiriančio iš kitokių kalbinių nuostatų tyrimo technikų, – kai tiriamos ir verbalizuojamos, ir vizualizuojamos kalbos vartotojų nuostatos.

1. REGIONINIS VARIANTIŠKUMAS PERCEPTYVIOSIOS DIALEKTOLOGIJOS POŽIŪRIU

Kaip taikliai pastebi vieni iš šiuolaikinės perceptyviosios dialektologijos atstovų Chrisas Montgomeris ir Joana Beal, perceptyvioji dialektologija yra į kalbėtoją orientuota paradigma (an. *speaker-focused paradigm*) (Montgomery, Beal 2011: 121).

Paprasto kalbos bendruomenės nario geolingvistinės kompetencijos klausimas pradėtas kelti tuo pačiu metu, kai Europoje pradėti rengti pirmieji tarmių atlasai, plg. Georgo Venkerio tyrimus Vokietijoje, Juleso Louiso Gilliérono tyrimus Prancūzijoje (Mesthrie 2003: 44–75; Schrambke 2010: 87–106). Kritinį paprasto kalbos bendruomenės nario kalbinės aplinkos vertinimą į variantiškumo analizės diskursą pirmieji įtraukė Olandijos ir Japonijos mokslininkai.

1.1. Perceptyvioji olandų dialektologija

Olandijoje perceptyviosios dialektologijos pradžia laikytini 1886 m., kai pasirodė Pieterio Willemso tyrimų anketa, kurios vienas klausimas skirtas aiškintis, kur paprastų kalbos bendruomenės narių požiūriu kalbama taip pat arba panašiai kaip ir jų gyvenamojoje vietovėje (Goeman 1999: 138–139, Preston 2010: 89).

Pirmasis sistemiškas suvokiamų tarmių ribų (an. *perceptual dialect boundaries*) tyrimas atliktas jau XX a., 1939 m., per olandų tarmių tyrimo ekspedicijas (Montgomery, Beal 2011: 123). Vienoje klausimyno dalyje (an. *Questionnaire #8*) buvo pateikti du tarminio sąmoningumo klausimai. Pirmuoju (kaip ir 1886 m. Willemso klausimyne) aiškintasi paprasto kalbos bendruomenės nario gebėjimas skirti savosios kalbinės aplinkos raišką – t. y. kur, tiriamojo nuomone, kalbama taip pat arba beveik taip pat kaip ir jo gyvenamoje vietovėje. Antruoju aiškintasi priešingus dalykus, – kur kalbama visiškai kitaip (skirtingai) nei pateikėjo gyvenamoje vietovėje. Be to, tiriamųjų prašyta pavardyti specifinių vietos kalbinių bruožų (Rensink 1999 (1955): 3).

Kitas olandų tarmių tyrimo etapas – 1944 m., kai, vadovaudamasis sukaupta olandų tarmių klausimyno medžiaga, Antonius A. Weijnenas sukūrė vadinamąjį trumpųjų rodyklių metodą (ol. *pijltjesmethode*) (Preston 1999a: xxvi–xxix): rodyklėmis tyrėjas sujungė vienas vietoves su kitomis – jas tiriamieji vertino kaip tapačias ar labai panašias su jų pačių vartojamu dialektu. Taip, remiantis tarminio sąmoningumo duomenimis, gauti įsivaizduojami tarmių arealai.

Tęsdamas Weijneno darbą, 1955 m. W. G. Rensinkas parengė apibendrintą subjektyvųjį Olandijos tarmių žemėlapį. Tiesa, jį rengiant, remtasi tik pirmojo klausimo – dėl tarmių panašumo – atsakymais (Gooskens, van Bezooijen, Nerbonne 2013: 569). Pabrėžtina Rensinko nuostata, kad subjektyvusis žemėlapis traktuotinas kaip laikinas (Heeringa 2004: 12).

Taip aiškiai išsakoma įžvalga, kad subjektyvieji žemėlapiai atspindi kintančius vaizdinius apie tarmių variantiškumą. Taigi ir subjektyvieji, ir objektyvieji žemėlapiai rodo tik tam tikro laikotarpio situaciją: pirmuoju atveju – atspindimi vaizdiniai, antruoju – tarminių ypatybių distribucija.

1.2. Perceptyvioji japonų dialektologija

Dialektų suvokimui skirta dėmesio ir pirmuosiuose japonų dialektologijos darbuose, publikuotuose 1927 m. (žr. Montgomer, Beal 2011: 124).

Fundamentiniame veikale *Japonų dialektologija* (1954 m., ja. *Nihon hôgengaku*) japonų dialektologijos klasikas Misao Tôjô išdėstė požiūrį, kad nustatant

dialektų regionus reikia atsižvelgti į tai, kaip juos suvokia paprasti žmonės. Tiriamųjų percepcijos išryškina būtent tuos kalbinius bruožus, kurie padeda skirti vienas tarmes nuo kitų (cit. iš Sibata 1999: 39).

Pažymėtina, kad tradicinės perceptyviosios dialektologijos principai Japonijoje buvo kitokie nei Olandijoje: pastarieji akcentavo dialektų panašumą, japonų mokslininkai tiriamųjų prašė klasifikuoti dialektus pagal tarpusavio skirtingumo laipsnius.

Tarminiam sąmoningumui nustatyti Japonijos kalbininkai prašė įvertinti kaimelių šnektų variantus kaip: 1) nesiskiriančius; 2) šiek tiek besiskiriančius; 3) gerokai besiskiriančius; 4) beveik nesuprantamus (Sibata 1999: 40). Tiriamiesiems būdavo užduodami trys papildomi klausimai, skirti išsiaiškinti: ar yra kokia nors vieta aplinkui, kuri yra gerai žinoma dėl keisto kalbėjimo varianto; ar tiriamieji, girdėdami ką nors kalbant, gali identifikuoti, iš kokios vietovės yra tas kalbėtojas; ar, kai buvo maži, jiems neatrodė, kad gretimo kaimo kalbėjimo variantas yra keistas (Sibata 1999: 60).

Klausimų logika, t. y. skirties, o ne panašumo aspektas, lėmė, kad Japonijoje rodyklių metodo taikyti nebuvo galima. Tačiau gautus tarminio sąmoningumo duomenis Japonijos tyrėjai taip pat žymėjo žemėlapiuose – jie naudojosi percepcinių ribų žymėjimo technika (plg. Mase 1999 (1964): 72–97).

Skirtinga anketinių klausimų logika – variantų panašumo ar skirtingumo – identifikavimas tapo lemtinga subjektyvių žemėlapių (ne)tikslumo ir jų (ne) atitikties objektyviesiems žemėlapiams priežastimi: Olandijos tarmių subjektyvieji, rodyklių principu rengti, žemėlapiai daug labiau koreliavo su objektyviaisiais žemėlapiais nei japonų.

1.3. Šiuolaikinė perceptyvioji dialektologija: prieigos ir instrumentai

Olandijoje ir Japonijoje susiformavusios tradicinės perceptyviosios dialektologijos nuostatos, kurios įtvirtino paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvą regioninių variantų klasifikacijose, buvo išplėtotos XX a. pabaigoje. Čia pirmiausia minėtini Japonijos dialektologijos ir sociolingvistikos atstovai, – pavyzdžiui, Kikuo Nomoto (1999 (1963): 63–69), sumodeliavęs kalbinių izoglosių ir skirtumų (ar panašumo) suvokimo izoglosių (an. *perceptual isoglosses*)[2] derinimo principus, ar Fumio Inoue (1999 (1995): 147–159), išplėtojęs dialekto vaizdinio (an. *dialect image*) sampratą ir kt.

[2] Dėl termino žr. Preston 1999b: 161.

Tačiau šiuolaikinė perceptyvioji dialektologija pirmiausia siejama su Denniso R. Prestono penkių komponentų perceptyviojo tyrimo modeliu (Preston 1989a; 1999a: xxiii–xl; 1999b: 359–373; 2002: 57–104), kuris, Katie Wales (2006: 57–66) teigimu, D. R. Prestonui lėmė žymiausio šios krypties atstovo nominaciją.

Kaip minėta, D. R. Prestono perceptyviojo tyrimo modelis apima penkis komponentus – užduotis: 1) pieštinio variantų žemėlapio (an. *draw-a-map*) užduotį; 2) tarminių variantų taisyklingumo ir patrauklumo (an. *"correct" and "pleasant"*) vertinimo užduotį; 3) tarminių variantų skirtingumo (an. *degree of difference*) nustatymo užduotį; 4) dialektų atpažinimo (an. *dialect identification*) užduotį; 5) konceptualaus vertinimo užduotį (Preston 1999a: xxxiv–xxxv).

Pieštinis kalbos variantų žemėlapis. Per pirmąją užduotį tiriamiesiems duodamas vietovės žemėlapis, kuriame reikia sužymėti, apibrėžti variantus (tarmes). Užduoties žemėlapis gali būti tuščias arba su kokiais nors orientyrais (geografiniais, administraciniais ir pan.) (išsamiai žr. Preston 1988: 379–392; 1999a: xxxiv–xxxv; Aliūkaitė 2009: 167–169).

Kaip pabrėžia Prestonas, kognityviuoju (pažintiniu) požiūriu tiriamajam nupieštas (t. y. su įvairiomis variantų ribomis ir pan.) žemėlapis yra tikras (an. *cognitively real*) (Preston 2013: 169). Taigi, nors ir netikslus, jis atspindi aktyvų vartotojo santykį su variantiškumu. Atpažįstamas ar neatpažįstamas variantiškumas gali lemti kalbinį bendruomenės nario elgesį.

Todėl, vadovaujantis tokių nupieštųjų žemėlapių informacija, galima vertinti objektyvųjį variantiškumą ir prognozuoti regioninių variantų kaitą bei raidą.

Tarminių variantų taisyklingumo ir patrauklumo vertinimas. Organizuojant tarminių variantų taisyklingumo ir patrauklumo vertinimo tyrimą, tiriamiesiems teikiama užduotis sureitinguoti ir įvertinti variantus pagal taisyklingumą ir patrauklumą (Preston 1999a: xxxiv–xxxv). Toks klasifikavimas, atsiskleidžiančios paprastųjų kalbos bendruomenės narių nuostatos dėl variantų implikuoja informaciją apie tiriamųjų bendruomenių kalbinį (ne)saugumą, vadinamąjį dialekto (ne)visavertiškumą (an. *dialet inferiority complex*)[3]. Įprastai atliekant šią užduotį tiriamiesiems teikiamos užpildyti semantinio diferencialo vertinimo skalės (plačiau žr. Preston 2013: 170).

Pažymėtina, kad konceptualiai ši užduotis susijusi su tuo metu kalbinių nuostatų (kaip sociolingvistikos paradigmos) diskurse plėtotomis Howardo Gileso, Richardo Y. Bourhiso ir kt. koncepcijomis – prigimtinės [garsų, variantų] vertės hipoteze (an. *inherent value hypothesis*) ir primestų normų hipoteze (an. *imposed norm hypothesis*) (Giles, Bourhis, Trudgill, Lewis 1974: 405–406). Prigimtinės vertės hipotezės autorių nuomone, kai kurie kalbos variantai skamba maloniau, jie yra patrauklesni ir dėl to įgyja prestižiškumo. O remiantis primestų

[3] Dėl šio Takesi Sibato koncepto žr. Inoue 1999: 148.

normų hipoteze, variantams prestižiškumo vertę suteikia kultūrinės normos – pavyzdžiui, standartinio varianto (Lietuvoje – bendrinės kalbos) prestižiškumą gali lemti valstybinės kalbos statusas ir pan.

Tarminių variantų skirtingumo nustatymas. Atlikdami variantų skirtingumo (an. *degree of difference*) nustatymo užduotį (Preston 1999a: xxxiv–xxxv), perceptyviojo tyrimo dalyviai variantus klasifikuoja pagal skirtingumą, lygindami su jų pačių regiono kalbos variantu. Atkreiptinas dėmesys, kad ši užduotis atitinka japonų plėtotą tarminio sąmoningumo modelį.

Dialektų atpažinimas. Per dialektų atpažinimo (an. *dialect identification*) užduotį (Preston 1999a: xxxiv– xxxv) tiriamieji klausosi tekstų-stimulų, identifikuoja girdimą variantą ir susieja jį su kokiu nors arealu.

Konceptualusis vertinimas. Per konceptualaus vertinimo užduotį renkami kokybiniai duomenys (ang. *qualitative data*) – tiriamieji prašomi išsakyti savo nuomonę apie atliktas užduotis ar kalbos variantus apskritai ir pan. (Preston 1999a: xxxiv–xxxv).

Kaip matyti, Prestono penkių komponentų tyrimų technika iš esmės yra dvinarė: apima ir verbalizuojamų, ir vizualizuojamų nuostatų lygmenis.

Minėtina, kad vienas iš svarbiausių tyrimo komponentų – pieštinio, ar kitaip mentalinio, žemėlapio, užduotis – metodologiškai susijęs su kultūros geografijos paradigma (Montgomery, Beal 2011: 128–129). Kita vertus, mentaliniuose žemėlapiuose tiriamųjų piešiamos suvokimo izoglosės sieja Prestono žemėlapį su tradicinės perceptyviosios dialektologijos perspektyvomis – olandų trumpųjų rodyklių metodu ir japonų percepcinių ribų žymėjimo technika.

Ilgainiui šiuolaikinės perceptyviosios dialektologijos prieigos išsiplėtojo, penkių komponentų perceptyviojo tyrimo modelis tapo tik pirminiu prototipu, kuris nuolat pildomas vienokia ar kitokia variantiškumo vertinimo perspektyva. Vis dėlto, nepaisant tam tikrų skirčių ir prieigų variantiškumo, tiek tradicinė, tiek šiuolaikinė perceptyvioji dialektologija, naiviojo tyrėjo žvilgsniu identifikuojanti kalbinį variantiškumą ir kraštovaizdį, išlieka deskriptyvi ir daugiamatė.

Šios paradigmos deskriptyvumas yra kritinis ir reflektyvus. Kitaip nei šiuolaikinė tyrėjų tarmėtyra, perceptyvioji dialektologija yra deskriptyvi konceptualiai, t. y. identifikuoja ne koks variantiškumas yra, bet koks jis yra naiviajam vartotojui ir vertintojui.

2. VARIANTŲ AREALAI MENTALINIUOSE ŽEMĖLAPIUOSE

2.1. Lietuviškasis klausimynas

Projekto duomenims sukaupti parengta anoniminė sąmoningųjų nuostatų anketa.

Tyrimo anketoje projekto dalyviams pateikiama dvejopa pieštinio žemėlapio užduotis (žr. 2 pav.).

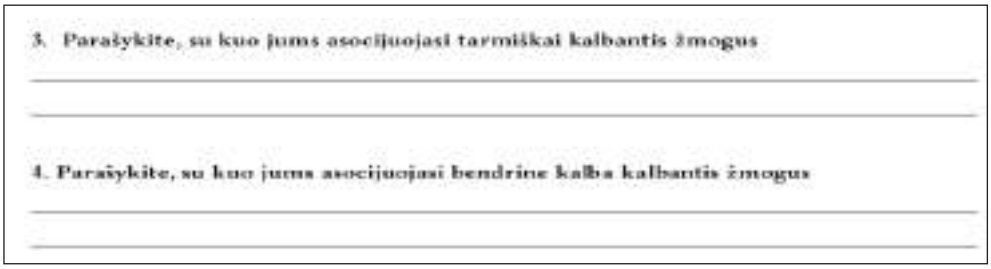
2 PAV. Projekto *Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* žemėlapio užduotis

Kaip matyti iš 2 pav., pirmasis Prestono perceptyviojo tyrimo modelio komponentas – pieštinio žemėlapio užduotis – tyrime integruoja iš karto kelis perceptyviojo tyrimo elementus. Pieštinio žemėlapio užduoties patikslinimai (*Parašykite, kokia tarmė, pakomentuokite, kaip ją vertinate – graži ar negraži, taisyklinga ar netaisyklinga ir pan.* – žr. anketos užduotį 2 pav.) aiškiausiai implikuoja antrąją perceptyviosios dialektologijos – variantų taisyklingumo ir patrauklumo įverčių – užduotį.

Mentalinio žemėlapio užduotis taip pat tiesiogiai susijusi su ketvirtąja perceptyviosios dialektologijos tyrimų – dialekto atpažinimo – užduotimi. Tikimasi išsiaiškinti paprastų kalbos bendruomenės narių sąmonėje „įsitvirtinusių“ regioninių variantų suvokimo izoglosių sistemą, kuriai nereikia stimulų, kad būtų aktualizuota (žr. 2 pav. 1 žemėlapį). Tas pats pasakytina ir apie bendrinės kalbos arealus (žr. 2 pav. 2 žemėlapį). Tyrėjų nuomone, vizualizuota kalbinė nuostata paprastųjų kalbos bendruomenės narių žemėlapiuose gali turėti daugiau turinio negu tik verbalinis kalbos variantiškumo vertinimas.

Pažymėtina, kad žemėlapio, kaip atvirojo klausimo, modelis yra universali technika.

Projekto *Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* anketoje įtraukta atvirųjų klausimų dėl tarmiškai ir bendrine kalba kalbančio žmogaus asociatų, žr. 3 pav.

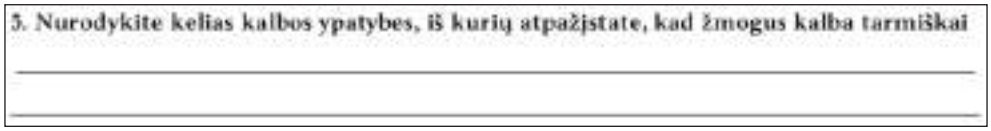
3 PAV. Tarmiškai ir bendrine kalba kalbančių žmonių asociatų užduotys

Šių kalbėtojų sociolingvistinių portretų konstravimas (iš asociatų) konceptualiai sietinas su mentalinio žemėlapio užduotimi: kalbėtojo charakteristikų sistema (sociolingvistiniai portretai) tyrimo duomenų analizės ir interpretacijos etapu gretintini su mentalinio žemėlapio komentarais, t. y. emociniais ar intelektiniais arealų vertinimais. Variantiškumo ir jam atstovaujančių kalbėtojų (tam tikrų kalbėtojų prototipų) holistinis vaizdinys leidžia išskirti ir apibendrinti kultūrinius kalbos variantų modelius (plg. Berthele 2010: 265–290).

Kaip yra pažymėjęs Willis Diercksas (Diercks 2002: 52—53), dialekto kompetencija (an. *dialect competence*) apima ne tik gebėjimus skirti, atpažinti kalbinius skirtumus, bet ir įvairius stereotipus apie vietą ar vietovę. Todėl, norint kurti kiek įmanoma tikslesnį diskursą apie paprastųjų kalbos bendruomenės narių mentalinius žemėlapius ar suvokimo izoglosių sistemas, prasminga inventorizuoti ir tas kalbines ypatybes, kurios (kartu su nelingvistiniais kintamaisiais) tampa geolingvistinių arealų skyrimo pagrindu. Tokių „skiriamųjų“ ypatybių fiksavimas yra vertingas regioninių variantų kaitos ir raidos požiūriu.

Šie duomenys gali būti naudingi net lyginamajai dialektologijos perspektyvai – pavyzdžiui, kiek ir kokiu paprastojo kalbos bendruomenės nario fiksuojami skirtumai atliepia relevantinių tarmių ypatybių sistemą, kuri yra tikrosios tarmių klasifikacijos pagrindas. Ši perspektyva gali būti prasminga ir aiškinant variantų konvergenciją.

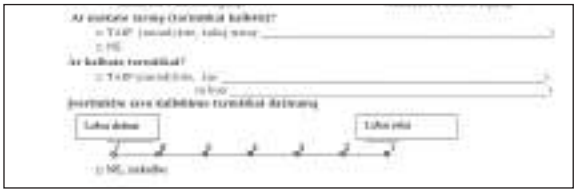
Taigi dar vienas projekto *Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* anketos segmentas – skiriamųjų ypatybių užduotis, žr. 4 pav.

5. Nurodykite kelias kalbos ypatybes, iš kurių atpažįstate, kad žmogus kalba tarmiškai

4 PAV. Skiriamųjų ypatybių užduotis

Nors iš esmės ši užduotis kartoja pieštinio žemėlapio užduotį, pažymėtina, kad kartografinės ir verbalinės klasifikacijos skirtumai ir (ar) sutapimai gali atspindėti tam tikrų žinių sistemų, t. y. patirties ir išmoktinių žinių (pirmiausia mokyklinių), konfrontaciją. Šios užduoties duomenys teikia galimybę palyginti tyrėjo perspektyvos ir paprasto kalbos bendruomenės regioninio variantiškumo taksonomiją.

Neabejotina, kad nuostatų sistema, suvokimo izoglosių tankis ir mentalinio žemėlapio (ne)tikslumas gali priklausyti nuo paprastojo kalbos bendruomenės nario tarminio kodo žinių ir jo paties produktyviųjų gebėjimų, taigi įvadinėje anketos dalyje įtraukiami dialekto kompetencijos ir vartojimo aktyvumo klausimai (žr. 5 pav.).

5 PAV. Tarminio kodo aktyvumo duomenų klausimai

Pažymėtina, kad pusiau atvirasis klausimas (*Ar kalbate tarmiškai?* ☐ *Taip (nurodykite, kur _____, su kuo___*) grindžiamas domenų teorijos argumentu (Fishman 1972; Hagen 1989). Taigi klausimo informacija tyrime aktuali ir mentalinio žemėlapio duomenims aiškinti, ir apskritai tarminio variantiškumo sklaidai vertinti ir prognozuoti.

2.2. Prototipinės regioninio variantiškumo sritys: Biržų atvejis

Kaip matyti iš 1 pav., vienas iš perceptyviosios dialekologijos tyrimo punktų – Biržai. Biržai geolingvistiniu požiūriu yra rytų aukštaičių panevėžiškių, – kaip parodė naujausi sisteminiai pastarųjų metų tyrimai (žr. Aliūkaitė, Bakšienė, Jaroslavienė ir kt. 2014: 188–191), – vienos iš gyvybingiausių tradicinių tarmių, besiformuojančio geolekto epicentras (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 261).

Šiaurės Lietuvos regioniniame mieste tyrime dalyvavo 196 jaunuoliai. 14–19 metų Biržų „Aušros“ vidurinės mokyklos ir Biržų „Saulės“ gimnazijos antrokai ir ketvirtokai (tiriamųjų charakteristiką žr. 8 pav.) nupiešė 384 žemėlapius: 194 – atskleidžiančius jų tarminio kodų vaizdinius; 190 – bendrinės kalbos lokalizavimo tendencijas, žr. lentelę.

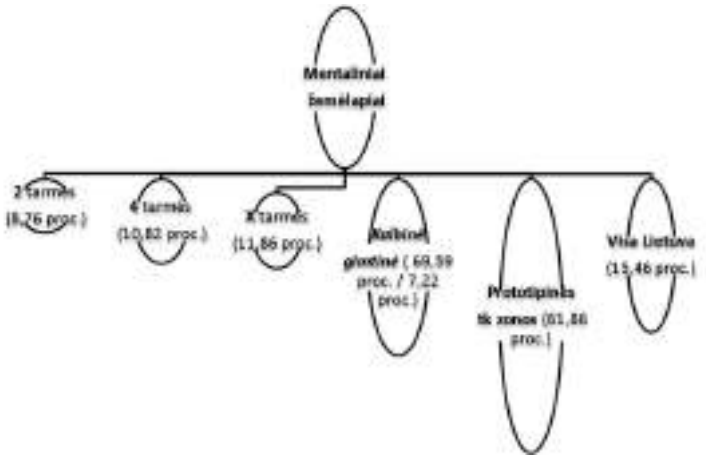
LENTELĖ. Tiriamų jaunųjų biržiečių charakteristika

Iš viso tiriamųjų	Iš viso moterų	Iš viso vyrų	Tarmę moka	Tarmės nemoka	Tarmiškai kalba	Tarmiškai nekalba	Tk dažnumas
196	121	74	180	14	161	12	
100,00 %	61,73 %	37,76 %	91,84 %	7,14 %	82,14 %	6,12 %	5,3

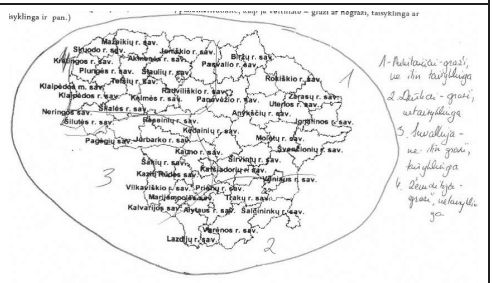
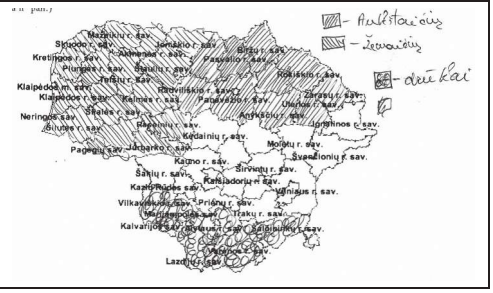
Pirmiausia reikia pasakyti, kad 194 (du tiriamieji pieštinio žemėlapio užduotį anketoje praleido) jaunųjų biržiečių pieštiniai žemėlapiai nesiskiria nuo tipinių perceptyviosios dialektologijos tyrimuose gaunamų žemėlapių.

Vienų tiriamųjų pieštiniams žemėlapiams būdingas eklektiškumas, kitų tiriamųjų žemėlapiuose – suvokimo izoglosės segmentuoja visą Lietuvos plotą. Vienur tik pažymimos tarminio kalbėjimo zonos, neteikiant jokių komentarų, kitur – žymėjimai papildomi, patikslinami variantų įvardijimais ar epizodiškais pažymėtų variantų vertinimais. Dar kitų tiriamųjų žemėlapiuose – komentarai nuoseklūs, apibūdinantys visas išskirtas tarminio kalbėjimo zonas ir suvokimo izoglosėmis atskirtas tarmes.

Jaunųjų biržiečių mentaliniai žemėlapiai pagal suvokimo izoglosių pobūdį ir tankį skirstytini į 6 grupes (žr. 6 pav.).

6 PAV. Jaunųjų biržiečių mentalinių žemėlapių tipai

Birž_1(2)_V02	Birž_1(4)_M06
	
Birž_1(4)_M20	**Birž_1(4)_M10**
	
Birž_2(2)_V13	**Birž_1(4)_V19**
	

7 PAV. Jaunųjų biržiečių suvokimo izoglosių santykis su tarmių klasifikacija (pavyzdžiai)

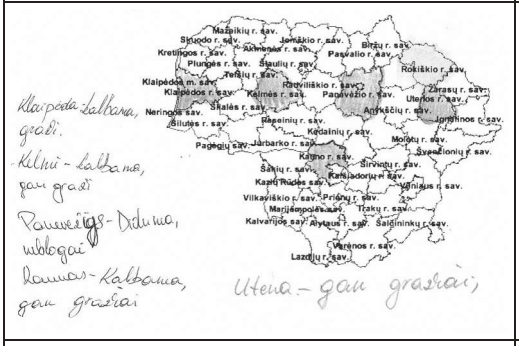
Nors jaunieji biržiečiai, kaip patys deklaruoja (žr. lentelės duomenis), yra aktyvūs tarmės vartotojai, dvinarė (aukštaičių ir žemaičių) tarmių klasifikacija jiems žinoma tik iš dalies (šį ir kt. pavyzdžius žr. 7 pav.). Tik 8,76 proc. jaunųjų biržiečių pieštiniame žemėlapyje pažymi aukštaičius ir žemaičius. Šiek tiek daugiau tiriamųjų pieštiniame žemėlapyje žymi keturias tarmes (aukštaičių, dzūkų, suvalkiečių ir žemaičių) skaidančias izogloses (izoglosių tikslumo kriterijus kolei kas nekeliamas). Dalis tiriamųjų (11,86 proc.) modeliuoja tarpinius tarminės klasifikacijos variantus – prie aukštaičių ir žemaičių prideda suvalkiečius arba

dzūkus (žr. 7 pav.). Neabejotina, kad tai – tiriamų mokinių žinių apie etnografinį Lietuvos suskirstymą atspindys (taip pat žr. Aliūkaitė 2013).

Kaip minėta, su mentalinio žemėlapio užduotimi koreliuoja ir paskutinė anketos užduotis – įvardyti žinomas tarmes. Taigi atsiranda galimybė gretinti pieštinį žemėlapį su tiriamajam žinomomis tarmėmis. Jas vardydami 20,4 proc. tiriamųjų minėjo aukštaičių ir žemaičių tarmes. Keturnarę tarmių klasifikaciją – aukštaičių, dzūkų, suvalkiečių ir žemaičių – įvardijo beveik pusė visų tiriamųjų, t. y. 45,4 proc.

Birž_1(4)_V03	Birž_1(4)_V01
	
Birž_1(4)_M30	Birž_1(2)_M03
	
Birž_2(2)_V11	Birž_2(4)_V18
	

8 PAV. Žymėtosios zonos mentaliniuose jaunųjų biržiečių žemėlapiuose

Birž_1(2)_M11	Birž_1(4)_M04
	
Birž_2(2)_M06	Birž_2(2)_V12
	
Birž_2(4)_M23	Birž_2(4)_M24
	

9 PAV. Mentaliniai tarmių žemėlapiai be kalbinės gimtinės zonos

Vizualizuojamų žinių ir verbalizuojamų žinių neatitiktis rodo, kad regioninio variantiškumo konceptualizavimas tarp paprastųjų kalbos bendruomenės narių integruoja ir oficialias, ir neoficialias žinių sistemas, – pavyzdžiui, per pamokas ir įvairius edukacinius projektus teikiamą informaciją apie tarmes ir etnografinius regionus viešajame diskurse (pavyzdžiui, Tarmių ar Regionų metų projektai), ir kolektyvines, neverifikuojamas žinias, kurių svarbiausias sklaidos kanalas – buitinis diskursas plačiąja prasme ar metalingvistiniai paprastųjų kalbos bendruomenės narių diskursai.

Būtent tokios susisluoksniuojančios kelios žinių (taip pat ir klaidingų vaizdinių) sistemos lemia variantiškumo konceptualizavimo nenuoseklumą.

Dalyje pieštinių žemėlapių atsispindi tik atskirų vietų, kaip tarminių zonų, identifikavimas, t. y. pieštiniame žemėlapyje tiriamieji kaip tarminio kalbėjimo vietas pažymi tik konkrečias zonas, o nuostata dėl kitų vietų kalbinių kodų nenurodoma (žr. 8 pav.).

Kai tiriamieji pieštiniuose žemėlapiuose diferencijuoja tarminių ir netarminių kodų zonas, pastebimos dvi pagrindinės tokio tarminių zonų identifikavimo tendencijos: 1) tiriamieji pažymi tik kalbinės gimtinės (dėl termino žr. Diercks 2002: 51–52) zoną, 2) tiriamieji skiria tam tikras, galėtume sakyti – prototipines – tarminių kodų zonas pieštiniame žemėlapyje (žr. 8 pav.).

Tik kalbinę gimtinę pieštiniame žemėlapyje pažymi 7,22 proc. tiriamųjų (žr. Biržˍ1(4)ˍV03, Biržˍ1(4)ˍV01 žemėlapius 8 pav.). Mentaliniai žemėlapiai, kuriuose kalbinė gimtinė vizualiai ar verbaliai identifikuojama kaip tarminio kalbėjimo zona, rodo objektyvų tiriamųjų santykį su kalbinių kodų repertuarais jų gyvenamoje aplinkoje.

Konfliktinį santykį (bent jo prielaidas) su kalbinės aplinkos kodu mentaliniame žemėlapyje atskleistų kalbinės gimtinės atribojimas nuo tarminės raiškos, tačiau Biržų zonos eliminuoti iš tarminių kodų pieštinio žemėlapio nelinkstama. Vos 3,09 proc. pieštinių žemėlapių Biržų zona nepakliūva tarp tarminių kodų zonų (pavyzdžius žr. 9 pav.).

Net 69,59 proc. tiriamųjų kalbinės gimtinės arealą žymėjo tarp tarminių kodų zonų (pavyzdžiui, Biržˍ1(4)ˍM30, Biržˍ1(2)ˍM03, Biržˍ2(2)ˍV11, Biržˍ2(4)ˍV18 žemėlapius žr. 8 pav.). Biržų geolekto zona neeliminuota net ir iš tokių pieštinių žemėlapių, kuriuose tiriamieji tik skyrė aukštaičius ir žemaičius (žr. pieštinių žemėlapių pavyzdžius 7 pav.). Vadinasi, pieštiniai žemėlapiai rodo nekonfliktinį santykį su aplinkos kodu, o tai savo ruožtu brėžia optimistines Biržų geolekto perspektyvas.

Vis dėlto jaunųjų biržiečių atsakymai į atvirąjį anketos klausimą dėl tarmiškai kalbančio žmogaus asociatų rodo, kad regioninio variantiškumo konceptualizavimas yra daugiasluoksnis ir nenuoseklus. Patys jaunieji biržiečiai nurodo esantys tarminio kodo atstovai – net 82,14 % tiriamųjų teigė kalbantys tarmiškai (taip pat žr. 8 pav.) ir pieštiniame žemėlapyje Biržų zoną žymėjo kaip tarminio kodo zoną, tačiau, vardydami tarmiškai kalbančio žmogaus asociatus, nevengė atsiriboti nuo tipiško tarminio kodo atstovo.

30,61 proc. tiriamųjų atsakymų ryškėjo plačiąja prasme opoziciniai kintamieji, – pavyzdžiui, *senas* (*vyresnis*) *žmogus; kaimo žmogus; menkesnio išsilavinimo* ir

pan.[4], t. y. tarmiškai kalbančio žmogaus sociolingvistinis portretas atribojamas nuo pačių tiriamųjų portreto: jaunų, gyvenančių mieste, besilavinančių asmenų.

Kita vertus, sociolingvistinio portreto struktūroje esama daugiau teigiamų, o ne neigiamų konotacijų dėmenų (pvz.: Biržˍ1 (2) V08: *su paprastu žmogumi, su kuriuo pakalbėjus pasidaro linksma*; Biržˍ1 (2) V13: *su pareigą turinčiu savo regionui*; Biržˍ1 (4) M08: *su savo tarmę puoselėjančiais žmonėmis*; Biržˍ1 (4) V06: *kalbą pagražinantis arba puoselėjantis jos istoriją žmogus;* Biržˍ1 (4) V13: *su gimtine*; Biržˍ1 (4) V20: *lengvesnis ir greitesnis susišnekėjimas su draugais ir kitais*; Biržˍ2 (2) M14: *tarmiškai kalbantis žmogus labiau atsiskleidžiantis*).

Pažymėtina, kad tiriamieji, net ir asocijuodami tarmiškai kalbantį žmogų su kaimu ar vyresnio amžiaus kalbėtoju, šias charakteristikas sociolingvistiniam tarmiškai kalbančio žmogaus portretui teikia kaip objektyvius, o ne kvalifikacinius žymenis, pvz.: Biržˍ1 (2) V06: *tarmiškai kalbantis žmogus asocijuojasi su senu žmogumi, kuris išlaikė, išsaugojo savo tarmę*; Biržˍ2 (4) M16: *su kaime gyvenančiu žmogumi, tačiau tai nėra blogai*; Biržˍ2 (4) M41: *kartais su kaimiečiu, bet tik kartais*. Tarp tiriamųjų atviրųjų atsakymų dėl tarmiškai kalbančių žmonių asociatų yra ypač reflektyvių, pvz.: Biržˍ2 (4) M41: *kartais su kaimiečiu, bet tik kartais*; Biržˍ2 (4) M16: *su kaime gyvenančiu žmogumi, tačiau tai nėra blogai*. Tokie svarstantys atsakymai rodo tiriamojo suinteresuotą, atsakingą atsakymą.

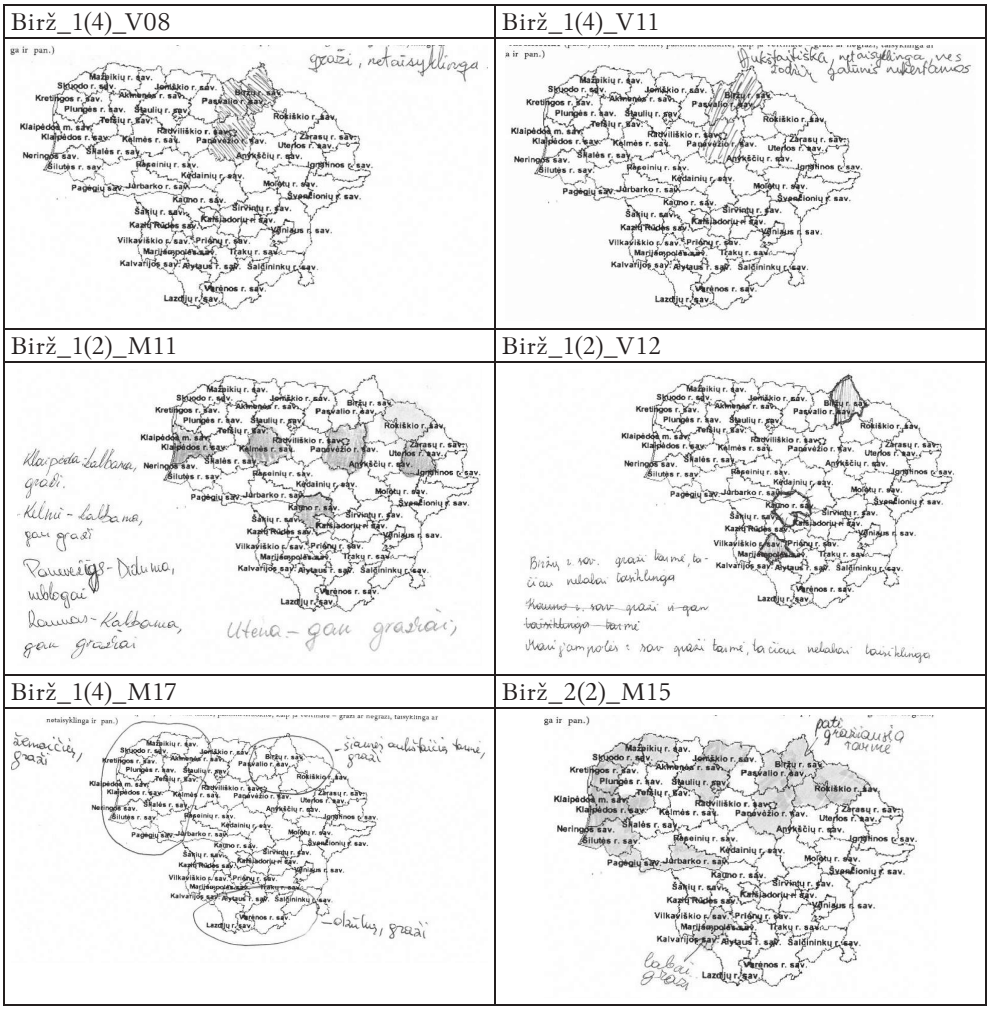
Manytina, kad regioninio variantiškumo konceptualizavimo nenuoseklumas (pavyzdžiui, *aš kalbu tarmiškai, mano kalbinė gimtinė yra tarminių kodų zona, bet mano tarmiškai kalbančio žmogaus prototipas yra senas (vyresnis) žmogus iš kaimo*) yra aiški ir tvirta nuoroda į tarminių kodų daugiasluoksniškumą.

Kaip ir objektyviojoje tarmėtyroje horizontalusis variantiškumas gali būti skaidomas pagal relevantinių ir kitų bruožų sklaidą ir intensyvumą (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 260–262). Tas pats principas, kaip matyti, yra būdingas ir paprastajam kalbos bendruomenės nariui, tik, žinoma, šiuo atveju nekuriamos aiškios vieno pagrindo klasifikacijos schemos.

Iš tokių eklektiškų žemėlapių bei sumišusių nuostatų kaip tik ir rekonstruotina paprastojo vertintojo daugiasluoksnio variantiškumo patirtis. Variantiškumo suvokimo rekonstrukcijai ypač reikšmingi tie pieštiniai jaunųjų biržiečių žemėlapiai, kuriuose atskiros tarminės zonos ne tik identifikuojamos, bet ir kvalifikuojamos, t. y. pieštiniame žemėlapyje tiriamieji ne tik pažymi

[4] Išskirtinai tarmiškai kalbantį žmogų konceptualizuoja Biržˍ1 (2) M07 tiriamoji: [tarmiškai kalbantis žmogus tai] – *priklauso, kokia tarme kalba žmogus. Aukštaičių ir žemaičių tarmė asocijuojasi su kaimu*. Tiriamoji pieštiniame žemėlapyje skiria aukštaičių, žemaičių, dzūkų ir suvalkų tarmes, taip pat šias tarmes išvardija ir paskutiniojoje tyrimo anketos užduotyje. Iš tokio atsakymo, galima daryti prielaidą, kad tarmės suvokiamos pagal hierarchizuotą sistemą.

konkrečias zonas kaip tarminio kalbėjimo vietas, bet ir išsako pažymėtosios kalbinės zonos vertinimą (žr. 10 pav.).

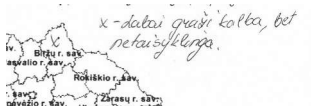
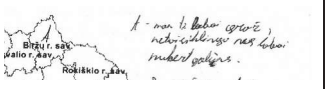

10 PAV. Įvertintosios zonos mentaliniuose žemėlapiuose

Iš jaunųjų biržiečių komentarų išryškėja kelios tendencijos: pirma, tarminius kodus linkstama konceptualizuoti kaip patrauklius, bet labiau netaisyklingus nei taisyklingus. Antra, horizontalusis variantiškumas diferencijuojamas tarpusavyje – vienos tarminės zonos yra patrauklių (ir rečiau taisyklingų) kodų, kitos – nepatrauklių kodų.

Pažymėtina, kad perceptyviosios dialektologijos tyrimuose taisyklingumo ir patrauklumo įverčių konfrontavimas yra dažnas reiškinys tarminių kodų vaizdinių struktūroje (pavyzdžiui, Preston 1989b: 85–111; L'Eplattenier-Saugy 2002: 351–365 ir kt.). O konceptualizavimo polinkiai susiję su tradiciniais kolektyviniais stereotipais, bendrinės kalbos ideologija, objektyvia kalbine aplinka.

Iš jaunųjų biržiečių pieštinių žemėlapių ryškėja kalbinės gimtinės kodas: jis konceptualizuojamas kaip gražus, patrauklus, bet netaisyklingas (žr. pieštinių žemėlapių fragmentų pavyzdžius (žr. 11 pav.).

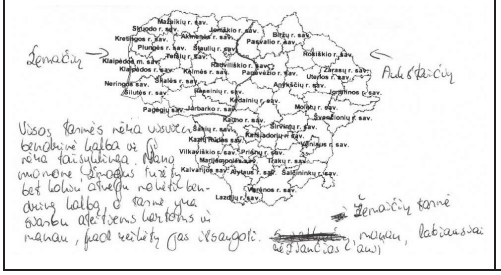
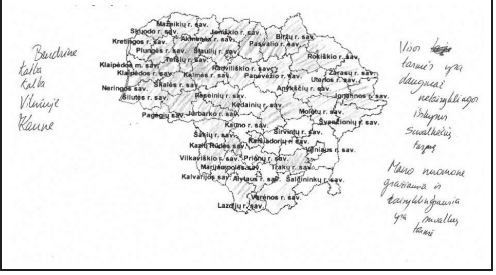
Birž_1(2)_V04	Birž_1(2)_V03	Birž_1(2)_V07
		
Birž_1(2)_V11	Birž_2(4)_M26	Birž_1(4)_M12
		

11 PAV. Kalbinės gimtinės vaizdinys

Neabejotina, kad patrauklumo dėmuo tarminio kodo vaizdinyje koreliuoja su tiriamųjų kalbiniu tapatinimusi. Biržų kodas (tiriamieji vardija taip: Birž_1 (2) M06: *Biržiečių kalba;* Birž_1 (2) V04: *aukštaičių biržiečių*; Birž_1 (2) V09: *biržietiška tarmė;* Birž_1 (4) M30: *biržietiškai;* Birž_2 (2) M21: *Biržų krašto tarmė* ir kt.) – savas kodas, todėl vertinamas palankiai. Tokią įžvalgą galima iliustruoti pačių tiriamųjų komentarais, pvz.: Birž_1(4)_M15: *graži, nes tai mano gimtoji tarmė*; Birž_2(2)_M15: *pati gražiausia tarmė.* Čia prisimintinos Renée van Bezooijen įžvalgos, aiškinančios tokius variantų vertinimo polinkius, jos apibendrintos suprantamumo ir atpažinimo hipotezėmis (žr. van Bezooijen 2002: 15).

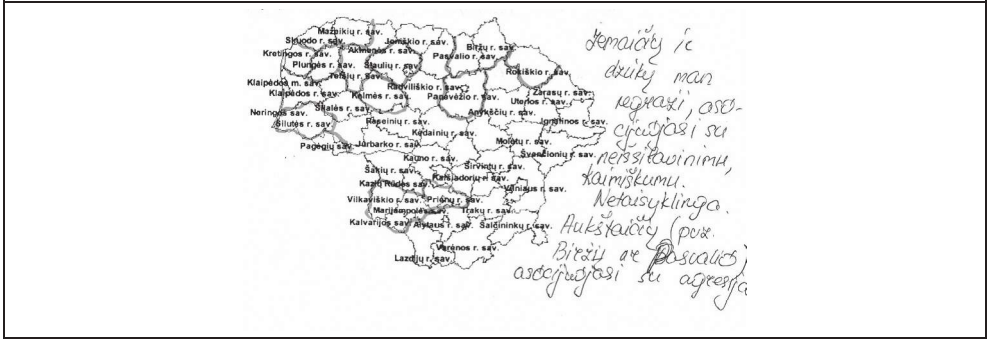
Tikėtina, kad taisyklingumo dėmuo tarminio kodo vaizdinyje (ne tik kalbinės gimtinės) koreliuotinas su bendrinės kalbos veiksniu ir aiškintinas dvejopai. Pirma, tarminiai kodai apskritai atsiduria bendrinės kalbos opozicijoje: bendrinė kalba konceptualizuojama kaip taisyklingas kodas, o tarminis kodas (holistiškai net nediferencijuojant pagal zonas) – kaip netaisyklingas (žr. Birž_1(4)_M23 žemėlapį 12 pav.). Antra, bendrinė kalba (tiksliau, paprastojo kalbos bendruomenės nario turimas bendrinės kalbos vaizdinys (dėl vadinamojo kvazistandarto žr. Long 1996: 118–135) yra atskaita tiriamajam sureitinguojant tarminius kodus (žr. Birž_2(4)_M56 žemėlapį 12 pav.).

Čia prisimintina R. van Bezooijen (2002: 15) vadinamoji panašumo hipotezė, teigianti, kad panašesni į bendrinę kalbą variantai gali sulaukti palankesnio paprastųjų kalbos bendruomenės narių vertinimo. Reikia paminėti, kad ši autorė taip samprotavo apibendrindama estetinio variantų vertinimo polinkius, bet visai tikėtina, kad bendrinės kalbos, kaip taisyklingo kodo prototipo, vaizdinys svarbus (gal net svarbesnis) tarminių kodų taisyklingumo įverčiams.

Birž_1(4)_M23	Birž_2(4)_M56
	

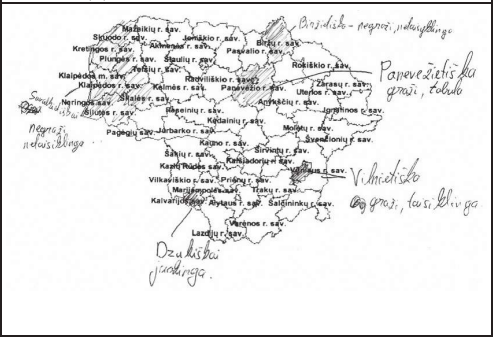
12 PAV. Bendrinės kalbos veiksnys mentalinių žemėlapių komentaruose

Kita vertus, negalima eliminuoti ir kalbinės gimtinės veiksnio. Estetiniu požiūriu Biržų geolektas įvertinamas labai palankiai, taigi tikėtina, kad savas kodas kai kuriems tiriamiesiems tampa atskaita diferencijuojant patrauklumo požiūriu kitus variantus. Labai informatyvus vienos tiriamosios mentalinio žemėlapio komentaras – Birž_2(4)_M07: *kiekviena graži savo tarmė, bet kito regiono žmogus pasakys, kad jo tarmė yra graži, o kito negraži. Man graži mano tarmė, nes aš ją vartoju*. Tačiau reikia pripažinti, kad palankus estetiniu požiūriu kalbinės gimtinės kodo vertinimas yra tik tendencija, bet ne taisyklė. Yra ir kitokių vaizdinių (Birž_2(4)_M01 žr. 13 pav.).

Birž_2(4)_M01

13 pav. *Nepalankus kalbinės gimtinės vaizdinys*

Akivaizdu, kad tarmiškumo (apskritai) vaizdinys jaunųjų biržiečių sąmonėje yra ambivalentiškas: *leistinas* : *netoleruotinas* tarmiškumas. Toks diferencijavimas susijęs ir su variantų objektyviomis ypatybėmis, ir su stereotipais, ir su komunikacinės sėkmės veiksniu (žr. Biržų_1(2)_V09, Biržų_2(2)_V01 pieštinius žemėlapius 14 pav.).

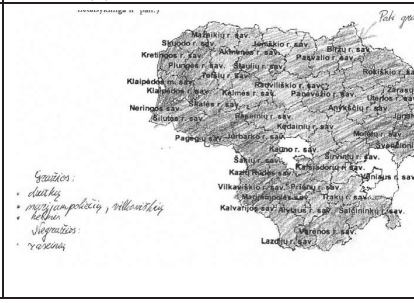
Biržų_1(2)_V09	Biržų_2(2)_V01
	
Biržų_2(2)_M11	Biržų_2(4)_V09
	

14 PAV. Tarmiškumo vaizdinio ambivalentiškumas

Kaip rodo tyrimo duomenys, patrauklių garsų prototipai vieniems jauniesiems biržiečiams yra labiau aukštaitiški, kitiems – žemaitiški, suvalkietiški ar kt. (plg. Biržų_1(2)_V09, Biržų_2(2)_M11, Biržų_2(4)_V09, Biržų_2(2)_V01 pieštinius žemėlapius 14 pav.). Čia gali būti pritaikyta R. van Bezooijen garsų sklaidos hipotezė, teigianti, kad vieni garsai suvokiami kaip gražesni už kitus (van Bezooijen 2002: 14).

Iš jaunųjų biržiečių pieštinių žemėlapių, kuriuose tarminio kalbėjimo zonos priešinamos su netarminio kalbėjimo zonomis, išryškėja keli tokio priešinimo tipai: 1) tarminių kodų zonos artinamos (vs tolinamos) prie kalbinės gimtinės arealo (Biržų_1(2)_M06, Biržų_1(2)_V06 žr. 18 pav.); 2) identifikuojami paprastojo vertintojo akimis karščiausi tarminių kodų taškai, arealai visame Lietuvos plote (Biržų_1(2)_V14, Biržų_1(4)_M12 žr.18 pav.); 3) Vidurio Lietuvos arealas išskiriamas tarp tarminių zonų, be to, tarminių kodų zonos tolinamos

nuo didmiesčių ar didmiesčiai eliminuojami iš tarminių zonų (Birž_2(4)_M41, Birž_2(4)_M55 žr. 15 pav.).

Birž_1(2)_M06	Birž_1(2)_V06
	
Birž_1(2)_V14	**Birž_1(4)_M12**
	
Birž_2(4)_M41	**Birž_2(4)_M55**
	

15 PAV. Prototipinės tarminių kodų zonos

Artimiausi regionų centrai Panevėžys, Utena, Šiauliai pakliūva tarp prototipinių tarminių zonų.

Tik 15,46 proc. tiriamųjų tarminį kalbėjimą pieštiniuose žemėlapiuose sieja su visa Lietuva (žr. 16 pav.). Galima būtų teigti, kad toks vaizdinys yra bene tiksliausias – kalbinių priemonių repertuarai susisluoksniuoja visame horizontaliajame kalbos kontinuume, taigi tiriamieji, žymėdami, kad visoje Lietuvoje kalbama tarmiškai, yra teisūs.

Birž_2(4)_M19	Birž_2(4)_M51
	
Birž_2(2)_V03	**Birž_1(4)_V17**
	

16 PAV. „Objektyvieji“ mentaliniai žemėlapiai

Žinoma, tyrėjų požiūriu, tarmiškumas diferencijuojamas: nuo kodų su ryškiomis, skiriamosios ypatybėmis iki kodų, kuriems būdinga tik tretinių ypatybių tarmiškumas (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 46–47). Tiriamieji tokiuose pieštiniuose žemėlapiuose vizualizuoja labai apibendrintą nuostatą, kad tarminio ar tarmiškojo kalbėjimo galima tikėtis visoje Lietuvoje.

Tokius žemėlapius tikslina tiriamųjų atsakymai į atvirąjį klausimą apie kalbėjimo ypatybes, kurios padeda atpažinti žmogų, kalbantį tarmiškai. Taigi tarmiškumo įspūdį kalboje tiriamiesiems lemia galūnių (ne)tarimas, kirčiavimas, neįprasti žodžiai. Vadinasi, teikdami apibendrintą pieštinį žemėlapį tiriamieji deklaruoja besitikintys raiškos skirtumų visoje Lietuvoje.

Daugiau kaip 63 proc. jaunųjų biržiečių teigia atpažįstantys, kad žmogus kalba tarmiškai iš galūnių (ne)tarimo, pvz.: Birž_1 (2) M09: *kai kur būna nukertamos galūnės*, Birž_1 (4) M11: *kitoks žodžių galūnių tarimas*, Birž_1 (4) V02: *raitytos galūnės*, Birž_2 (4) V06: *Pvz.: biržiečių tarmėje nėra galūnių, jos nukertamos: sveikas – sveiks, aš einu – aš ein* ir kt. Kitoks kirčiavimas (pvz.: Birž_2 (4) M29: *kitaip kirčiuojami žodžiai*, Birž_2 (4) M38: kitoje vietoje deda kirčius), neįprasti žodžiai (pvz.: Birž_2 (4) M15: *daiktai turintys kitokį pavadinimą,* Birž_2 (4) V07: *neaiškūs / negirdėti žodžiai ir juokingai tariami žodžiai*) taip pat daugiau nei 30 proc. jaunųjų biržiečių tampa objektyviais tarminio kalbėjimo rodikliais.

Kaip matyti, tiriamieji projektuoja tarminio kalbėjimo bruožus iš kalbinės gimtinės perspektyvos. Galūnių trumpinimas, kirčio atitraukimas yra objektyvios Biržų geolekto charakteristikos.

Toks per asmeninės kalbinės patirties prizmę perleistas tarminių skiriamųjų bruožų registras svarbus dėl kelių priežasčių: pirma, tarmėtyros diskurse randasi galimybė lyginti skiriamuosius bruožus tyrėjo požiūriu su skiriamaisiais bruožais kalbėtojo požiūriu; antra, toks charakteristikų nuoseklumas yra aiški nuoroda į gyvybingiausius punkto bruožus.

2.3. Apibendrinimas: galima perceptyviosios dialektologijos vertė Lietuvos variantiškumo tyrimuose

Pieštiniai jaunųjų biržiečių žemėlapiai atskleidžia variantiškumo vaizdinius, kurie, tikėtina, gali veikti (ar veikia) paprastųjų kalbos bendruomenės narių kalbines preferencijas ir apskritai kalbinį elgesį.

Tokios projekcijos dėl kalbinės preferencijos gali būti formuluojamos vadovaujantis kalbinės gimtinės, kaip tarminės zonos, identifikacijos pieštiniame žemėlapyje duomenimis: tikėtina, kad yra tiesioginė priklausomybė tarp tarminio kodo vitališkumo kalbinėje gimtinėje ir kalbinės gimtinės žymėtumo mentaliniame žemėlapyje. Suprantama, ši sąsaja visais atvejais tikrintina tiesioginio stebėjimo metodais.

Vadovaujantis tiriamųjų pieštiniuose žemėlapiuose identifikuotomis (ne)patrauklių tarminių kodų zonomis galima projektuoti horizontaliosios konvergencijos kryptis. Jeigu nuostatų dimensija eliminuojama, prognostinė tarmėtyra darosi vienpusė.

Taigi šiuo aspektu konceptualus perceptyviosios dialektologijos deskriptyvumas yra vertingas tyrėjų tarmėtyrai, kurios deskriptyvumas yra labiau inventorizacinis ir klasifikacinis. Taip paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyva gilina (gali gilinti) variantiškumo kaitos ir raidos tyrimų diskursą.

Suvokimo izoglosių pobūdis ir tankis jaunųjų biržiečių pieštiniuose žemėlapiuose atskleidžia, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai turi skirtingus tarmiškumo – kaip skiriamųjų bruožų – vaizdinius.

Tikėtina, kad turimas tarmiškumo vaizdinys yra vienodai svarbus tiek tiems tiriamiesiems, kurių pieštiniuose žemėlapiuose identifikuojamos atskiros tarminių kodų sritys, tiek tiems, kurių pieštiniai tarminių kodų žemėlapiai apima visą Lietuvos plotą. Bandant atsakyti į klausimą, kodėl tokiu atveju gaunami tokie skirtingi mentaliniai žemėlapiai, reikėtų kalbėti apie skirtingą tiriamųjų griežtumą vertinant tarminių kodų ir bendrinės kalbos santykius objektyviųjų skirtumų požiūriu.

IŠVADOS

Mentaliniai žemėlapiai labiau sietini su nesąmoningomis tiriamųjų nuostatomis. Tačiau tie, kuriuose kalbinė gimtinė vizualiai ar (ir) verbaliai identifikuojama kaip tarminio kalbėjimo zona, rodo objektyvų tiriamųjų santykį su kalbinių kodų repertuarais jų gyvenamoje aplinkoje.

Prieš kelerius metus, vadovaujantis objektyvia kalbine medžiaga, iš rytų aukštaičių panevėžiškių ploto tyrėjų išskirtas Biržų geolektas. Realų, o ne įsivaizduojamą jo egzistavimą patvirtina naujausi jaunųjų biržiečių tyrimai: tiriamųjų santykis – *pripažįstu vs. nepripažįstu tarminį kodą esant artimojoje kalbinėje aplinkoje* – vertingas tarminių kodų sklaidai prognozuoti ir gyvybingumo tendencijoms numatyti. Pieštiniai žemėlapiai rodo nekonfliktinį santykį su aplinkos kodu, o tai savo ruožtu brėžia optimistines Biržų geolekto perspektyvas.

Regioninio variantiškumo konceptualizavimo nenuoseklumas (pavyzdžiui, *aš kalbu tarmiškai, mano kalbinė gimtinė yra tarminių kodų zona, bet mano tarmiškai kalbančio žmogaus prototipas yra senas (vyresnis) žmogus iš kaimo*) yra aiški nuoroda į tarminių kodų daugiasluoksniškumą. Pirma, tarminius kodus linkstama konceptualizuoti kaip patrauklius, bet labiau netaisyklingus nei taisyklingus. Antra, horizontalusis variantiškumas diferencijuojamas tarpusavyje – vienos tarminės zonos yra patrauklių (ir rečiau taisyklingų) kodų, kitos – nepatrauklių kodų.

Kalbinės gimtinės kodas konceptualizuojamas kaip gražus, patrauklus, bet netaisyklingas. Tikėtina, kad taisyklingumo dėmuo tarminio kodo vaizdinyje (ne tik kalbinės gimtinės) koreliuoja su bendrinės kalbos veiksniu. Estetiniu požiūriu Biržų geolektas vertinamas labai palankiai, taigi savasis kodas kai kuriems tiriamiesiems – tam tikra atspirtis diferencijuojant kitus variantus patrauklumo požiūriu.

Žemėlapiai su prototipinėmis tarminių kodų zonomis rodo, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai konceptualizuoja tarmę ir bendrinę kalbą opoziciškai, ignoruodami tarpinius variantus, todėl pieštiniame žemėlapyje išryškėja tik vadinamosios radiacinės tarmiškumo zonos (plg. geolektų zonos tarmių žemėlapyje). Manytina, kad tikslesnis bendrinės kalbos ir tarminių kodų santykio skirtumų, o ne vertės, suvokimas lemia išsamesnį pieštinį žemėlapį.

Jaunųjų biržiečių pieštinio žemėlapio užduoties duomenų analizė rodo, kad paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyva vertintina kaip tam tikra kontrolinė variantiškumo konceptualizavimo sistema, papildanti ir kai kuriais atvejais patikslinanti tyrėjo požiūrį. Taigi perceptyviosios dialektologijos prieigomis užtikrinamas įvairesnis tarmėtyros diskursas.

LITERATŪRA

Aliūkaitė Daiva 2009: Perceptyviniai dialektų tyrimai: mentalinis žemėlapis. – *Respectus Philologicus* 15(20), 164–179.

Aliūkaitė Daiva 2013: Horinzontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu. – *Taikomoji kalbotyra* 2, 1–22.

Aliūkaitė Daiva, Bakšienė Rima, Jaroslavienė Jurgita ir kt. 2014: Punkto tinklo tankis geolingvistinės skirties *aukštaičiai : žemaičiai* požiūriu. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 129–196.

Aliūkaitė Daiva, Merkytė-Švarcienė Erika 2012: Bendrinės kalbos regionai jaunųjų lietuvių kalbos bendruomenės narių požiūriu: kompetencija ir vaizdiniai. – *Kalbos kultūra* 85, 155–177.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014a: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 29–47.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014b: Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 257–262.

Berthele Raphael 2010: Investigations into the Folk's Mental Models of Linguistic Varieties. – *Advances in Cognitive Sociolinguistics*, ed. by Dirk Geeraerts, Gitte Kristiansen, Yves Peirsman. New York, N.Y.: Mouton de Gruyter.

Diercks Willy 2002: Mental Maps. Linguistic-Geographic Concepts. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 2, ed. by Daniel Long, Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51–70.

Fishman Johsua A. 1972: The Relationship Between Micro- and Macro-sociolinguistics in the Study of Who Speaks What Language to Whom and When. – *Sociolinguistics,* ed. by John Bernard Pride & Janet Holmes. Harmondsworth: Penguin Books Ltd., 15—32.

Giles Howard, Bourhis Richard, Trudgill Peter, and Lewis Alan 1974: The Imposed Norm Hypothesis: A Validation. – *The Quarterly Journal of Speech*, Volume 60, Number 4, 405–410.

Goeman Antonie C. M. 1999: Dialects and the Subjective Judgments of Speakers: Remarks and Controversial Methods. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company,135—146.

Gooskens Charlotte, Bezooijen Renée van, Nerbonne John 2013: Perception of Geographically Conditioned Linguistic Variation. – *Language and Space,* ed. by Johan Taeldeman and Frans Hinskens. The Hague: Mouton de Gruyter, 567–585.

Grumadienė Laima 1980: Subjektyvusis kalbos vertinimas. – *Kalbos kultūra* 39, 91–93.

Hagen Anton M. 1989: Frisian and Education in the Netherlands. – *Dialect and Education: some European Perspectives,* ed. by Jenny Cheshire, Viv Edwards, Henk Musterman, Bert Weltens. Clevedon: Multilingual Matters, 48–61.

Heeringa Wilbert 2004: Measuring Dialect Pronunciation Differences Using Levenshtein Distance. Ph.D. thesis, University of Groningen.

Inoue Fumio 1999: Classification of Dialects by Image: English and Japanese. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 147–160.

Kačiuškienė Genovaitė 2003: Trečiojo amžiaus universitetas Šiauliuose: klausytojų požiūris į gimtąją tarmę. – *Pedagogika* 69, 88–91.

Kačiuškienė Genovaitė 2004: Rytų aukštaičių sidabraviškių šnektos vertinimas tarmės atstovų požiūriu. – *Valoda dažādu kultūru kontekstā* 14. Daugavpils: Saule, 103–108.

Kačiuškienė Genovaitė 2005: Tarmės samprata šiauliškių inteligentų savimonėje. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 9. Liepāja: LiePA, 49–54.

Kačiuškienė Genovaitė, Barvydytė Aušra 2006: Mažeikiškių inteligentų požiūris į gimtąją tarmę: anketinis tyrimas. – *Jaunųjų mokslininkų darbai* 4(11), 8–14.

L'Eplattenier-Saugy Caroline 2002: A Perceptual Dialect Study of French in Switzerland. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 2, ed. by Daniel Long, Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 351–365.

Long Daniel 1996: Quasi-standard as a Linguistic Concept. – *American Speech* 71(2), 118–135.

Mase Yoshio 1999 (1964): Dialect Consciousness and Dialect Divisions: Examples in the Nagano-Gifu Boundary Region. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 71–99.

Mesthrie Rajend 2003: Regional Dialectology. – *Introducing Sociolinguistics,* ed. by Rajend Mesthrie, Joan Swann, Andrea Deumert, William L. Leap. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003, 44–75.

Montgomery Chris, Beal Joan 2011: Perceptual dialectology. – *Analysing Variation in English,* ed. by Warren Maguire, April McMahon. Cambridge: Cambridge University Press, 121–148.

Nomoto Kikuo 1999 (1963): Consciousness of Linguistic Boundaries and Actual Linguistic Boundaries. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 63–69.

Preston Dennis R. 1988: Methods in the Study of Dialect Perceptions. – *Methods in Dialectology,* ed. by Alan R. Thomas. Clevedon: Multilingual Matters, 373–395.

Preston Dennis R. 1989a: *Perceptual Dialectology: Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*. Dordrecht: Foris.

Preston Dennis R. 1989b: The Perception of Language Variety in Brazil. – *Perceptual Dialectology: Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*. Dordrecht: Foris, 85–111.

Preston Dennis R. 1999a: Introduction. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, xxiii–xl.

Preston Dennis R. 1999b: A Language Attitude Approach to the Perception of Regional Variety. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 359—373.

Preston Dennis R. 2002: Perceptual Dialectology: Aims, Methods, Findings. – *Present-day Dialectology. Problems and Findings*, ed. by Johannes Bernardus Berns and Jaap van Marle. Berlin, New York: Mounton de Gruyter, 57—104.

Preston Dennis R. 2010: Language, People, Salience, Space: Perceptual Dialectology and Language Regard. – *Dialectologia* 5, 87–131.

Preston Dennis R. 2013: Language with an Attitude. – *The Handbook of Language Variation and Change,* ed. by Jack K. Chambers, Natalie Schilling. Blackwell: Blackwell Publishing Ltd., 157–182.

Rensink W. G. 1999: Informant Clasification of Dialects. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 3–7.

Schrambke Renate 2010: Language and Space: Traditional Dialect Geography. – *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Volume 1:

Theories and Methods. HSK Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, ed. By Peter Auer, Jürgen Erich Schmidt. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 87–106.

Sibata Takesi 1999: Consciousness of Dialect Boundaries. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 39—62.

Tumėnas Stasys 2003: Mokytojų požiūrio į tarmes sociolingvistinė analizė. – *Pedagogika* 69, 238–242.

Tumėnas Stasys, Račkauskas Jonas 2004: JAV lietuvių požiūrio į lietuvių kalbą ir tarmes sociolingvistinė analizė. – *Tauta ir kalba: šiuolaikiniai sociolingvistinio ugdymo aspektai*. Kaunas: Technologija, 222–224.

Van Bezooijen Renée 2002: Aesthetic Evaluation of Dutch. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 2, ed. by Daniel Long, Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company,13—30.

Wales Katie 2006: Dialects in Mental Contact: A Critique of Perceptual Dialectology. – *Bamberger Beitrage zur Englischen Sprachwissenschaft* 51, 57–66.

Perceptual Dialectology Instruments and Directions for Research: Areas of Variants in Mental Maps (Case of Biržai)

SUMMARY

The paper discusses the possibilities of application of the principles of perceptual dialectology in the Lithuanian regional variability research. It provides a brief introduction of the origins of Dutch and Japanese perceptual dialectology, which were developed at the end of the 19th century.

It presents empirical illustrations of insights – the material from the scientific project *Standard Lithuanian Language Place in the Mental Map*. Though the research involved over 2,000 young people, the article is based on the answers of 194 upper-grade pupils from the environs of Biržai. The project data were collected by means of anonymous questionnaire.

When designing a questionnaire and summarising the data collected, the study relied on D.R. Preston's perceptual research model, which includes five components or tasks: 1) draw-a-map; 2) "correct" and "pleasant" ratings; 3) degree of difference; 4) dialect identification; 5) qualitative data. There were two draw-a-map tasks which include the user approach towards both the use of dialects and Standard Lithuanian.

Thus, the article discusses the geolinguistic competence of the school youth from a single regional city. Geolinguistic competence means knowledge and skills to recognize language variability and to associate it with certain areas – geographic (i.e. territorial variables), social (i.e. social variables), cultural (i.e. cultural variables / cultural dimensions).

Though the young residents of Biržai declare that they are active users of their dialect, they are familiar with the binary classification of dialects (Aukštaitian and Samogitian) only partially: in the drawn map Aukštaitians and Samogitians were specified by 8.76 % of the young residents of Biržai only. A slightly higher percentage specified the isoglosses dividing the four dialects (Aukštaitian, Dzūkian, Sudovian and Samogitian) in the map (the criterion of the accuracy of isoglosses is not applied for the time being). A part of the subjects in the study (11.86 %) model intermediate variants of dialectal classification – they add Sudovians and Dzūkians to Aukštaitians and Samogitians. There is no doubt that it is a reflection of knowledge of the pupils involved in the study on the ethnographic division of Lithuania. The inconsistency between visualized knowledge and verbalized knowledge shows that the conceptualization of regional variability among ordinary members of the linguistic community integrates both official and unofficial systems of knowledge. The drawn maps show a non-conflicting relationship with the code of environment, which, in turn, draws optimistic prospects for the geolect of Biržai.

The answers of the young residents of Biržai to an open question in the questionnaire regarding the associations pertaining to a person speaking a dialect show that the conceptualization of regional variability is multi-layered and inconsistent. The young residents of Biržai refer to themselves as representatives of a dialectal code – as many as 82.14 % of the subjects in the study referred to themselves as speakers of a dialect and marked the area of Biržai as the area of a dialectal code in the drawn map; however, when mentioning the associations of a dialect-speaker, they were inclined to dissociate themselves from a standard representative of a dialectal code.

Oppositional variables came to the fore in around one third (30.61 %) of the answers given by the subjects in the study – for instance, *an old (older) person; village resident; person with a low educational background*, etc., i.e. a sociolinguistic portrait of a dialect speaker is dissociated from the portrait of the subjects themselves: young and educated city residents.

However, the structure of the sociolinguistic portrait itself features more positive than negative connotation components.

The drawn maps of the young residents of Biržai are significant for reconstruction of perception of variability where individual dialectal areas are not only identified but also qualified, i.e. the subjects do not only indicate specific areas as the places of dialectal speaking in the drawn map but also express the evaluation of the area concerned. The comments of the young residents of Biržai reveal several tendencies: first, there is a tendency to conceptualize dialectal codes as attractive but more incorrect than correct. Second, horizontal variability is differentiated – some dialectal areas belong to attractive (and less frequently correct) codes, others – to unattractive codes. The drawn maps of the

young residents of Biržai also reveal the code of their linguistic homeland: it is conceptualized as beautiful, attractive but incorrect.

It is likely that the component of correctness in the mental image of dialectal code (not only that of linguistic homeland) correlates with the factor of the standard language and is interpreted in two ways. First, dialectal codes generally find themselves in opposition to the standard language: the standard language is conceptualized as the correct code, while the dialectal code (holistically, even without differentiation by area) as the incorrect one.

From the aesthetic point of view, the geolect of Biržai is evaluated very favourably; therefore, it is likely that certain subjects use their own code as a certain starting-point in differentiating other variants from the perspective of attractiveness. It is obvious that in the consciousness of the young residents of Biržai the image of dialecticism (in general) is ambivalent: *permissible* : *intolerable* dialecticism. Such differentiation is also related to objective peculiarities of variants as well as stereotypes and the factor of communicative success. The drawn maps of the young residents of Biržai where dialectal areas are contrasted to non-dialectal areas reveal several types of such contrasting: 1) dialectal areas are brought closer to (vs. distanced from) the area of the linguistic homeland; 2) the hottest spots of dialectal codes are identified through the eyes of an ordinary viewer in the whole territory of Lithuania; 3) the area of Central Lithuania stands out from dialectal areas; what is more, the areas of dialectal codes are distanced from big cities or big cities are eliminated from dialectal areas. The closest regional centres – Panevėžys, Utena, Šiauliai – fall to prototypical dialectal areas.

Only one sixth (15.46 %) of the subjects in the study associate dialectal speaking with the whole Lithuania in the drawn maps. It could be said that such image is probably most accurate – the repertoires of linguistic measures stratify across the whole horizontal linguistic continuum; therefore, the subjects, specifying that dialects are used in the whole Lithuania, are right.

The subjects get the impression of dialecticism in the language from (non)omission of endings, accentuation, unusual words.

Mental maps are more associated with unconscious attitudes of the subjects. However, those where the linguistic homeland is visually and/or verbally identified as a dialectal area show an objective relationship of the subjects with the repertoires of linguistic codes in their residential area.

On the basis of objective linguistic data, several years ago the geolect of Biržai was distinguished in the area of the Eastern Aukštaitian subdialect of Panevėžys. Its real (not imaginary) existence is also confirmed by the latest research of the young residents of Biržai: the relationship of the subjects – *I acknowledge vs. I don't acknowledge the dialectal code in the close linguistic environment* – is valuable for forecasting the dissemination of dialectal codes and anticipating the tendencies of viability. The drawn maps show a non-conflicting relationship with the code of environment, which, in turn, implies optimistic prospects for the geolect of Biržai. From an aesthetic point of view, the geolect of Biržai is evaluated

very favourably; hence, for certain subjects in the study, their dialectal code is a certain starting-point in differentiating other variants from the perspective of their attractiveness.

The inconsistency of conceptualization of regional variability (e.g. *I speak a dialect, my linguistic homeland is the area of dialectal codes but my prototype of a person speaking a dialect is an old (older) person residing in a village*) is a clear reference to the multi-layeredness of dialectal codes. First, there is a tendency to conceptualize dialectal codes as attractive but more incorrect than correct. Second, horizontal variability is differentiated – some dialectal areas feature attractive (and less commonly correct) codes, others – unattractive codes.

The code of one's linguistic homeland is conceptualized as beautiful, attractive but incorrect. It is likely that in the mental image of a dialectal code (not only that of one's linguistic homeland) the component of correctness correlates with the factor of standard language.

Maps with prototypical areas of dialectal codes show that ordinary members of a linguistic community conceptualize the dialect as opposing to the standard language by ignoring any intermediary variants; therefore, only the so called radial dialectal areas stand out in the drawn map. It is likely that a more accurate perception of the differences rather than the value of the relationship between the standard language and dialectal codes determines a more comprehensive drawn map.

The data analysis of the draw-a-map task accomplished by the young residents of Biržai shows that the perspective of an ordinary member of the linguistic community is seen as a certain control system of conceptualization of variability which supplements the researcher's approach or corrects it in certain cases.

To conclude, the approach of perceptual dialectology ensures a more varied dialectology discourse.

Įteikta 2016 m. gegužės 2 d.

DAIVA ALIŪKAITĖ
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva
daiva.aliukaite@khf.vu.lt

DANGUOLĖ MIKULĖNIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-2055 Vilnius, Lietuva
danguole.mikuleniene@lki.lt